

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО – ВЕЛИКИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ПИСЬМЕННИК, ПУБЛІЦИСТ, КІНОМИТЕЦЬ

ЛІТЕРАТУРНА ВІТАЛЬНЯ. ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Вікторія КОСТЮЧЕНКО, викладач-методист коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка

Мета:

- ознайомити учнів із малознайомими сторінками життя та творчості українського митця – письменника, публіциста, кінорежисера, художника;
- розкрити «великість, крилатість, могуття його духу» (О. Гончар), складність людських почуттів;
- викликати у старшокласників бажання глибше пізнати творчість повістяря, драматурга, кіномитця, оповідача-імпровізатора, «співця краси, природи і людини» (Іван Гончаренко);
- спонукати молодь до осмисленого вивчення творів неперевершеного майстра слова.

Обладнання: портрети письменника (різних років), його родини, друзів; репродукції картин, кадри кінофільмів; крилаті вислови з його творів; аудіозаписи віршів та пісень; тематична книжкова виставка, термінологічний словник.

Епіграф: *Творчість Довженка – це передусім він сам. Яка обдарована людина! Змолоду вчитель, художник, потім кіносценарист і кінорежисер, письменник-прозаїк, памфлетист, драматург... Скрізь надзвичайний талант...*

М. Рильський

ХІД ЗАХОДУ

Розділ І. ГОЛОСИ ВСЕСВІТНЬОГО ХОРАЛУ

Ведучий 1. Олександра Довженка знають і високо вшановують у світі, бо, як, кожний геній, він належить усьому людству.

А в глибинах космосу кружляє планета, названа на честь нашого знаменитого співвітчизника.

Перед тим, як перейти до розповіді про життя і творчість Олександра Довженка, уважно прислухаймося до голосів, що лунають здалека і зблизька, у просторі і часі й творять хорал всесвітньої слави цьому творцеві духовних і мистецьких цінностей, одному з найвидатніших кіномитців, якого греки назвали Гомером ХХ ст.

Читець 1. Іраклій Андроников (1959): «Наприкінці 1956 року похмурого і короткого зимового дня ми були присутні на похоронах митця масштабу Бетховена. Може, Моцарта. Це і ми відчуваємо. Мабуть, так вважатимуть люди і в ХХІ або ХХІІ ст. Ясно: ми втратили одного з творців, через праці якого слухатимуть нашу епоху нащадки».

Читець 2. Андрій Тарновський (1969): «Довженко – єдиний по-справжньому український, народний митець, який розкрив душу своїх земляків і разом з Гоголем і Шевченком спонукав мене полюбити Україну та її народ».

Читець 3. Бартелемі Амангаль (1970): «Творчість Довженка підтримує баланс між людиною-індивідумом і масою-народом, між огромом простору і безмежністю часу, між людиною скороминущою і вічною природою».

Читець 4. Олесь Гончар (1983): «Мабуть, зустріч із живим Мікеланджело не справила б враження більшого, ніж те, що зосталося після зустрічі з ним, автором «Землі» й «Арсеналу». Великість. Крилатість. Могуття духу».

Всього він прагнув, все хотів досягнути, випробувати. Починав творчий шлях художником-карикатуристом, пізніше став всесвітньо відомим майстром кіно, драматургом, письменником, а міг би, мабуть, стати й конструктором, творцем садів, як Симиренко, міг би, змагаючись із Корбюз'є, проектувати міста майбутнього, і тоді не тільки на екрані, а й на землі зводились би його поетичні аерогради. Враження було таке, що йому завжди тісно, що душа його прагне майданів, площ, йому хотілося звертатися до мільйонів, – чи не тому й вибирав наймасовіше з мистецтв?

Творча сила Довженка не знає меж. Мислячий, вічно неспокійний, він жив інтенсивним, до краю напруженим духовним життям. Був спокійним зовні, але внутрішньо, здається ніколи».

Читець 5. До цього унісонного багатоголосся долучімо ще один мудрий голос сердечного Довженкового друга і шанувальника – Максима Рильського: «Творчість Довженка – це передусім він сам. Незмінне враження, яке справляв Олександр Петрович на кожного, хто бачив його

вперше, було: яка обдарована людина! При цьому й інколи не знали, в якій саме галузі ця людина працює, а от враження надзвичайної обдарованості виникало зразу. Він таки й не зовсім укладався в рамки своєї професії. Змолу вчитель, художник, потім кіносценарист і кінорежисер, письменник-прозаїк, памфлетист, драматург... Це все так, і все це не покриває всього Довженка, і все це у нього перепліталось, і на всьому цьому лежала печать неповторної індивідуальності творчої людини.

І... коли б цей чоловік працював чи в інженерній справі, чи в архітектурі, чи в історичній науці, чи в філософії, чи в біології, чи навіть, скажімо, в медицині, то скрізь би виявив свій надзвичайний талант...».

Ведучий 2. Та все ж, щоб бути правдивим і щирим, завершимо цей славень українському генієві мінорною нотою: його дорога до всесвітнього визнання була надзвичайно складною і тернистою. Був він сином свого часу, а час цей – ХХ ст. – позначений такими трагічними колізіями, яких не знала історія людства. За свого життя Олександр Довженко зазнав стільки ударів долі, такої наруги над своїм талантом, що в розпущі навіть Тарасові в солдатчині позаздрив: «Шевченку було легше на засланні. До нього долітали птахи, навколо мене порожньо. Все вимерло, замовкло. Вся Україна».

Ведучий 1. Як тільки чорні круки не розривали його чесного серця, не шматували його світлої душі лише за те, що болів він болями свого народу, що над усе любив свою матір Україну – Безталанну Удовицю!

Отож пройдемося Довженковими стежками, дорогами і роздоріжжями, припадимо спрагло і шанобливо до тієї чистої й життєдайної криниці, що зветься духовною спадщиною генія.

Розділ II. НА КАЗКОВИХ ВИСИПАХ ДЕСНИ

Ведучий 3. Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня на околиці містечка Сосниці Чернігівської області над річкою Десною в родині козака-хлібороба. Тут пережив він «і перші радощі, і вболівання, і чари захопленя дитячих...»

Читець 6.

*Був я в Сосниці недавно,
В тому В'юнці зеленім,
В тій селянській щедрій хаті,
Де Довженко народивсь,
Жив над синьою Десною
Ще й над сивою Десною,
Що їй таки ж Довженко
Зачарованою звав.*

Максим Рильський

Ведучий 4. Про дитячі роки майбутнього митця ви найкраще довідаєтеся з автобіографічної кіноповісті «Зачарована Десна». Тільки візьміть до уваги, що все, про що розповідає автор, то чистісінька правда, а не художній вимисел. Письменник змальовує батька й матір, діда та прабабу, і свою хату та город.

Ведучий 1. Мати, Одарка Єрмолаївна, батько Петро Семенович. Вони жили сім'єю у звичайній селянській хаті, про яку з любов'ю писав пізніше Довженко. Схожа була хата на стару печерицю, що виросла між грушею – спасівкою й погребницею, де лежав у затінку дід Семен, стомившись чумакувати.

І з цієї хати пішов у світ юний Сашко, а тепер до його оселі сходиться весь світ... Одарка Єрмолаївна народила 14 дітей. Вижило лише

двоє... П'ятеро пішли на той світ немовлятками. До того страшного дня, яким для родини стала Зелена неділя, в хатині росло четверо старших синочків, котрих називали соловейками, бо співучі були. Співати любила уся сім'я. У «Зачарованій Десні» Довженко написав, що всі 4 брати померли від пошесті зразу в один день. Люди казали: «Ото Господь забрав їх до свого ангельського хору».

Одарка Єрмолаївна мало не збожеволіла. У неповні 30 років геть побіліли коси, чорні очі вкрилися туманом смутку. Відтоді на її вишивках переважали чорні кольори. Хворіла часто... Страшенно боялася втратити Сашка, отож молилася: «Залиш мені, Господи, Сашка, оберігай його від поганих людей. Дай йому силу. Пошли йому щастя, щоб його люди любили, як я його люблю...»

Ведучий 2. Про батька він писав: «Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей. Чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, – однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі і люди вже за старця його приймали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, – він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.

У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням, повертаю я прибитий журбою талант свій до нього, нехай сам продиктує мені свій заповіт. Ось він стоїть переді мною далеко

на київських горах. Прекрасне лице його поси- ніло від німецьких побоїв. Руки й ноги спухли, і туга залила йому очі слізьми, і голос уже однімає востаннє навіки. І я ледве чую оте далеке його: «Діточки мої, соловейки...»

БАТЬКІВСЬКА ПІСНЯ

*Вітер б'є крилом по вікнах
Цвіт вишневий обмиває.
Я ніяк не можу звикнуть,
Що тебе в житті немає.*

Приспів:

*Батьку, батьку, тільки спомин
На очах бричить сльозами.
Може ти лиш вийшов з дому,
Щоб спочить під яворами.*

*І ось зараз ригне хвіртка,
Втомлений ти зайдеш в хату,
Притулившись до одвірка,
Станеш щось розповідати.*

Приспів.

*Ніч лягла, розмова тихне,
Теплий вітер ніч гойдає.
Я ніяк не можу звикнуть,
Що тебе в житті немає.*

Приспів.

Ведучий 3. У кінці повісті ви прочитаєте, як батько завів Сашка до школи, де вчитель, задаючи безглузді і дурні запитання та ще й чужою мовою, зробив безапеляційний висновок: «Не развитий!» Згадайте собі аналогічний випадок із біографії Тараса Шевченка, коли йому було сказано, що в нього нема хисту не то що до малярства, а навіть до бондарства.

1903 – 1911 рр. Олександр Довженко навчався спочатку в початковій, а потім у вищій початковій школі м. Сосниці.

Читець 7. «Навчання давалося мені легко. Я був те, що зветься тепер відмінником; це мене часто-густо бентежило. Мені здавалося, що вчителі самі щось не зовсім розуміють і тому їм здається, що я відмінник». (О. Довженко. «Автобіографія». 1939 р.)

Ведучий 4. Після закінчення Сосницької школи Олександр Довженко, мрії якого «у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису, мореплавства далекого плавання, розведення риб», 1911 р. вступив до Глухівського учительського інституту. Там він навчався три роки, будучи наймолодшим з-поміж студентів, багато з яких «мали вже по тридцять чи й тридцять два роки».

Завдяки своїм однокурсникам вперше познайомився з українськими книжками і часописами, «що видавалися, – як зазначає у згаданій «Автобіографії», – у Львові і читалися потай від педагогів як щось рідне, але заборонене». Цей навчальний заклад у колишній столиці українських гетьманів Дем'яна Многогрішного і Павла

Полуботка, заманоючи здібну молодь стипендією у 120 карбованців на рік, готував учителів.

Ведучий 3. Студент Олександр Довженко багато читає, бере участь у театральних аматорських виставах, малює, організовує український етнографічний хор в одному із сіл поблизу Глухова – ґрунтовно готує себе до просвітницької педагогічної діяльності.

Українська народна пісня **ОЙ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА**

Ой у полі криниченька,
Там холодна водиченька.
Ой там Роман воли пасе,
Катерина воду несе.

Роман воли покидає,
Катерину переймає.
«Ой, Романе, Романочку,
не лий воду на сорочку.»

Бо це вода не літня,
В мене мати нерідная.
Бо це вода із Дунаю
Буде бити, добре знаю.

Буде бити, ще й ляпати,
Ще й Романом докоряти:
«Де ж ти, доню, барилася,
що й вечеря зварилася?»

Ой у полі криниченька,
Там холодна водиченька.
Ой там Роман воли пасе,
Катерина воду несе.

Розділ III. У ПОШУКАХ СВОЄЇ НИВИ

Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок.
Є тисячі ланів, але один лиш мій.

Василь Симоненко

Ведучий 5. Учителювання у Житомирі (1914 – 1917).

За своє навчання в Глухівському вчительському інституті, як і кожен тодішній випускник цього закладу, Олександр Довженко був зобов'язаний відпрацювати чотири роки на вчительській посаді. На роботу його скерували до Житомирського вищого початкового училища, де він викладав фізику, природознавство, географію, навіть гімнастику, а для обдарованих учнів організував гурток малювання. Серйозно думав про свою подальшу освіту. «В той час, – згадував пізніше Олександр Петрович, – я мріяв стати художником, я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію мистецтв хоч вільним слухачем».

У збуреному Києві (1917 – 1921). Після історичних подій 1917 р. проголошення перших Універсалів Центральної Ради О. Довженко переїздить до Києва, де з головою поринає у вир тодішнього бурхливого життя.

Читець 8

Клів

По зморі монгольського іґа,
По трупній отруті Москви
Сеї город Архистратига
Знов квітнув, як ярий цвіт.

Зі сходу надходили бурі,
Гуділи рвучі вихорі,
Він золотом у лазурі
Горів на своїй горі.

І щедро спадали шрапнелі,
І кулі клювали лице,
Та мури Мазепи й Растреллі
Уперто казали: рцем.

Євген Маланюк

Ведучий 6. Ці роки для О. Довженка дуже напружені і багаті на перипетії. Де і ким тільки він не був! Учителював, навчався у Київському комерційному інституті й Академії мистецтв. Організовував мітинги і демонстрації. Працював завідувачем Житомирської партшколи, викладачем школи при дивізії Миколи Щорса, секретарем губернського відділу народної освіти, комісаром Київського театру імені Т. Г. Шевченка, служив добровольцем в армії Симона Петлюри. Потрапивши в лабету чекістів, був підданий умовному розстрілу і чудом уцілів. Як член партії українських есерів (боротьбистів) влився разом з її лівим крилом на чолі з Василем Елланом-Блакитним до партії більшовиків (1920 р.), з якої його виключили 1922 р. Після цього до кінця свого життя О. Довженко залишився безпартійним.

Ведучий 5. З дипломатичною місією за кордоном (1921 – 1923).

У жовтні 1921 р. Олександр Довженко з дипломатичною місією Наркомату закордонних справ УРСР виїхав за кордон. Спочатку працював у Варшаві, де завідував загальним відділом при українському посольстві і займався справами репатріації та обміну військовополоненими, а з весни 1922 р. – у Берліні на посаді секретаря консульського відділу торгового представництва УРСР у Німеччині. Перебуваючи у Берліні, вступив до приватного художнього училища і навчався у відомого німецького художника-експресіоніста професора Ернста Геккеля, а також відвідував лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва, мріючи продовжити художню освіту в Берлінській або Паризькій академії мистецтв. Проте влітку 1923 р.) його відкликали до Харкова.

Ведучий 6. Уже в цей час О. Довженка вабила одна нива – мистецтво. Але і ця нива – безмежна, і на ній Довженкові послалися аж три широкії: малярство, кіно і література.

Розділ IV. ХУДОЖНИК САШКО

Ведучий 7. Ще навчаючись у Берлінському художньому училищі в 1922 – 1923 рр., Олександр Довженко дебютував як художник-карикатурист в українському гумористичному журналі «Молот», що видавався в Нью-Йорку.

Повернувшись до Харкова, працює художником-ілюстратором у газеті «Вісті ВУЦВК», редактором якої був його земляк і ровесник, поет-лірик, сатирик і гуморист, організатор та керівник письменницької організації «Гарт» Василь Еллан-Блакитний.

Ведучий 8. «Блакитноокий Василь Еллан, – згадував через багато років Микола Бажан, радо привітав молодого художника, який щойно повернувся з-за кордону, і на сторінках «Вістей» чи не щодня почали з'являтися дотепні й гострі карикатури, підписані ім'ям «Сашко». Сашко

стає улюбленцем читацької маси, проводирем українських карикатуристів».

Ведучий 7. «Хто ж не знає його знаменитих шаржів, його до корчів смішних карикатур?» – риторично запитував ще в 20-ті рр. видатний знавець і творець сміху Остап Вишня, якого в редакції тих же «Вістей» доля звела і побратала з О. Довженком на зорі їхньої творчості.

Ведучий 8. Цю думку продовжує і розвиває Максим Рильський: «Справді, й тепер, переглядаючи старі газети та журнали і натрапляючи в них на рисунки, підписані псевдонімом (власне – іменем) Сашко, відчуваєш, який гострий олівець мав отой Сашко, яку тонку кмітливість і спостережливість, – і думаєш: а таки ж дійсно міг із Довженка вирости справжній, високої міри майстер образотворчого мистецтва».

Ведучий 7. Безперечно, міг!

Але влітку 1926 р. він, як влучно висловився Корнелій Зелінський, «відкинув олівець і пензель, як скрипач перетворив би смичок на диригентську паличку, щоб зазвучала не одна скрипка, а весь симфонічний оркестр».

Розділ V. КІНОМИТЕЦЬ

Ведучий 9. Прокладаючи собі шлях у кіно, Олександр Петрович створив два сценарії, за якими з його участю як режисера було знято кінокомедії «Вася – реформатор» і «Ягідка кохання». Потім йому доручають зняти фільм «Сумка дипкур'єра» (1927);

кінорежисер Довженко переобляє сценарій і виступає як кіноактор у ролі кочегара.

Ведучий 10. У 1919 – 1920 рр. в Одесі організовано кінофабрику Всеукраїнського Фото-Кіноуправління (ВУФКУ) – нинішня Одеська кіностудія художніх фільмів. Саме тут розпочав свою кінодіяльність О. Довженко, знявши фільми «Вася – реформатор», «Ягідка кохання» (1926), «Сумка дипкур'єра» (1927), «Звенигора» (1928), «Арсенал» (1929).

Ведучий 9. 1928 р. засновано Київську кінофабрику, з 1930 р. – «Українфільм», з 1939 р. – Київська кіностудія, з 1957р. – Київська кіностудія художніх фільмів ім. О. П. Довженка. На

Київській кіностудії О. Довженко зняв фільми «Земля» (1930), «Іван» (1932), «Щорс» (1939).

Ведучий 10. 1928 р. на екрани виходить фільм «Звенигора», автори сценарію якого Майк Йогансен і Юртик (Юрко Тютюнник) офіційно просять зняти з титрів їхні прізвища як сценаристів, бо режисер О. Довженко залишив від поданого ними сценарію хіба що титульну назву. Пізніше усі свої фільми О. Довженко знімав лише за власними сценаріями. Готуючись до зйомок, часто олівцем на папері творив композицію окремих сцен. Після зйомок особисто займався монтажем. Міг годинами без перерви просиджувати за монтажним столом, шукаючи відповідного ритму кадрів.

Ось саме за цю багатогранну роботу Олександра Довженка у створенні кінофільмів ми називаємо його кіномитцем, або майстром кіно.

Ведучий 9. Першою кінострічкою, яка принесла визнання О. Довженкові, була «Звенигора» (1928).

Наступний фільм – «Арсенал» (1929) був ще одним кроком до вершин майстерності, його окремі сцени ввійшли до фонду світової кіно класики.

Але справжнім шедевром світового кіномистецтва стала Довженкова «Земля» (1930).

Ведучий 10. Нагадаємо, що фільм «Земля», як і всі попередні фільми О. Довженка, був німим (не озвученим). Яким же треба бути майстром, щоб картинами створити відчуття музики!

А відомий російський кінорежисер і сценарист Михайло Ромм із захопленням говорив: «Земля» – геніальна. Я знаю багатьох режисерів, операторів і кінодраматургів, яких саме ця картина примусила піти у кінематографію... До таких режисерів належав, зокрема, і я ... «Земля» відкрила переді мною поетичний світ кінематографії».

Розділ VI. ДВА ПОРТРЕТИ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ІЗ ПРОМІЖКОМ У ДВА ДЕСЯТИЛІТТЯ

Ведучий 11. Ви почули про шедевр українського кіномистецтва – фільм «Земля» О. Довженка. Але яку гірку чашу змушений був випити автор цього шедевру, що йому її піднесли недоброзичливці і можновладці.

4 квітня 1930 р. московська газета «Известия» опублікувала фейлетон «Філософи» більшовицького борзописця Дем'яна Бедного (до речі, уродженця теперішньої Кіровоградщини, справжнє прізвище Придворов Ю. С.). Сановитий невіглас писав у своєму графоманському опусі:

Читець 9.

«Земля» – кулацкая кинокартина.

На ней показана нам Украина

Кулацки – румяная,

Сытая, пьяная,

Дебелая, прочная,

Нарядная, сонная,

Буйной плотью бунтующая,

Сладострастно «жартующая»,

Ненатуральная,

Сплошь театральная,

С опереточно пошлим душком,

С гопаком,

С любовными парами,

С шаблонными аксессуарами.

Вековой уклад старшины –

Вот ее подоплека.

Трактор в неп – новизна –

Как у дядька у киевского бузина:

Сбоку-припека.

А вернее: ПРИЕМ МАСТЕРСТВА ДЛЯ

МАСКИРОВКИ ЕЕ СУЩЕСТВА,

Советской цензуре подачка...

Ведучий 12. Фейлетон Д. Бедного був по суті політичним доносом. О. Довженко це зрозумів і тому дуже болісно пережив такий підступний удар.

Читець 10. «Я був так приголомшений цим фейлетоном, що... буквально посивів і постарів за кілька днів. Це була справжня психічна травма. Спочатку я хотів був умерти» (О. Довженко, «Автобіографії»).

Ведучий 11. А далі на О. Довженка чигали все нові і нові удари...

Читець 11. Іван Кошелівець: «Серед численних Довженкових фотопортретів найкращий той, що зроблений у 1929 році. Гарно змодельована голова, з тонкими рисами обличчя, високим чолом, посаджена на м'язисто напруженій від повороту в півпрофіль шії. Обличчя виразисте, наче викарбоване на мо-

нетах римських імператорів, йому тоді йшов тридцять п'ятий рік, і хоч рання сивина вже забілила скроні, він виглядає молодою людиною, повною енергії. Саме тоді він працював над своїм головним кіношедевром – «Землею», і його зосереджений погляд, спрямований у далину, говорить про високу напругу творчої мислі.

Усі, котрі знали його тоді, захоплювалися його зовнішністю, чудувалися з артистизму його натури, його любові до прекрасного, що виявлялася навіть у деталях одягу, жестах, ході.

Читець 12. Один із улюблених його акторів Петро Масоха згадує, «як він оригінально сідав, підгинаючи під себе праву ногу, як виразно і скульптурно підпирав кулаком своє підборіддя, коли про щось думав, виняткову пластичність його рук, коли він режисерував під час зйомок, легкість його пружного і гнучкого тіла, чуттєвий і вольовий рот, маленький з горбинкою ніс, високе чоло, над яким, вихрилося хвилясте волосся, заразливу, часом, саркастичну його пошмашку».

Ведучий 11. Сергія Ейзенштейна дивувала «ця людина, якась особливо струнка, очеретяної стрункости і виправки...» Микола Бажан і Остап Вишня захоплювалися його красивою, енергійною ходою.

Читець 13. Остап Вишня писав: «Отакий він непокірливий, отакий непосидючий, якийсь такий прудкий, що ніколи не ходить повагом...»

З Олександром Довженком тяжко ходити по вулиці, бо він завжди йде попереду вас».

Ведучий 12. І ось цей Довженко, такий «непосидючий» і прудкий після погромного фейлетони Дем'яна Бедного – фізично знищена людина, важко хвора на серце.

Читець 14.

*Йому і страшно, і блаженно,
Він посивів, як сивий світ,
Людинолюбцеві Довженку
Запахло мудрістю століть.
Запахло сонце світлим медом
В своїй неторканій державі.
Знов сниться нації легенда
Про ностальгичний дар евшану.
Йому і страшно, і блаженно.
Він посивів, як сивий Бог;
Повз нього мчать віки шалено
В жадабі вічних перемог,
Щоб він у візії пророчій
Знайшов найлюдяніший фільм:
Сіркові, повні помсти, очі
І яничар, порубаних навпіл.*

Ігор Калинець

Читець 15.

ПОРТРЕТ

*Ви звикли всі Шекспіром хвилюватись:
І Отелло, Дездемона, гнів і ніжність,
Залізний Річард, молодий Ромео
І всіх облич таємна глибина.
А ви загляньте у одне обличчя,
Де ніч і день, пожари й самота,
Добро і зло, печаль і тиха смута,
І кривда й сміх тяжке поклали тло.
То лиш одне обличчя одиноке
Довженка Олександра. Він, як міг,
Людей виносив на плечах своїх,
Із болями, із смутком, із пожаром,
Із тюрмами вночі, із свистом куль,
Із голодом, з розлуками важкими.
І дивиться зчудований Шекспір
На диво те, якого й він не бачив.*

Андрій Малишко

Розділ VII. ПИСЬМЕННИК

Ведучий 13. Усі, хто особисто знав О. Довженка, із захопленням згадують, яким незрівняним оповідачем-імпровізатором він був. Його артистичними розповідями інколи до третіх півнів заслуховувалися друзі у Харкові, Одесі, Києві. То була своєрідна проба слова, яке згодом ляже на папір і явить світові ще одну грань творчого генія Олександра Довженка – публіциста, повістяра і драматурга.

Літературною творчістю Олександр Довженко почав займатися в роки війни, хоч ще раніше друкував уривки зі своїх сценаріїв.

Читець 16. «Страшенно люблю писати сценарії. Не люблю працювати над чужими сюжетами. Адже це все одно, що писати картину, коли хтось інший вже зробив ескіз» (Олександр Довженко).

Ведучий 14. Справа не лише в тому, що у цей час було майже неможливо знімати фільми (він все ж таки створив два документально-публіцистичні фільми про воєнні події в Україні, один із яких дубльовано 26-ма мовами світу). Олександр Довженко прийшов до твердого переконання, що слово – найтривкіший матеріал. Кінофільм, хоч і стає набутком інколи навіть мільйонів глядачів, усе ж матеріально існує в порівняно небагатьох копіях, які зношуються під час прокату і, чого найбільше боявся кіномитець, – може бути просто знищеним. Тоді від його творчості не лишиться й сліду (в той час ще не було відеомагнітофонів і відеокасет чи компакт-дисків).

Отож замість пензля і кінокамери Олександр Довженко бере в руки вічне перо. Перебуваючи на фронті в діючій армії, він мережить сторінки своїх записників життєвими спостереженнями, задумами, планами, начерками.

Ведучий 13. Уже в перші місяці війни Олександр Довженко виступав у пресі з публіцистичними статтями. Згодом друкує свої оповідання і новели «Ніч перед боєм», «Відступник», «Стій, смерть, зупинись», «Незабутнє», «На колючому дроті», «Мати» та ін. Деякі з них потім органічно вилетіли до своєї кіноповісті «Україна в огні».

Ці оповідання і новели виходять в оригіналі й перекладах окремими книжечками, їх читають з естради, передають по радіо. Олександр Довженко стає популярним, визнаним белетристом.

Ведучий 14. У цей же час він наполегливо працює над кіноповістю «Україна в огні». Уривки з неї читає не лише своїм друзям, а й партійним бонзам, про що неодноразово нотує у щоденнику. Довженкові, здається, всі визнають рацію і рекомендують опублікувати повість відразу двома виданнями (в оригіналі – українською мовою і в перекладі – російською).

Видання уже були готові до друку, коли поступив донос Сталіну, якому вкрай не сподобався твір. Про це Олександр Довженко довідується, привізши до Москви зі звільненого Києва свою стареньку матір.

Ведучий 13. Але то був лише початок грози, і Довженко відчув це. 31 січня 1944 р. Довженковій кіноповісті було присвячено спеціальне засідання Політбюро ЦК, на якому з доповіддю виступив Сталін. Уявіть собі: йде світова війна, до закінчення якої ще більше року, а державні мужі нарівні з військовою стратегією обговорюють літературний твір. Ні, це не дурість! Це був страх перед великою правдою, яку відчайдушно насмілився сказати письменник.

Повість була настільки викривальною і страшною для пануючої тоді тоталітарної системи, що з трудом пробивалася на друковані шпальти і наступні десятиліття та вперше більш-менш повно

(правда з купюрами) була опублікована лише в 1990 р. А найповнішу публікацію було здійснено лише в 1995 р.

Ведучий 14. Незважаючи на заборону кіноповісті «Україна в огні», на те, що навіть уже опубліковані новели й оповідання також вилучено з літературного процесу, а ім'я автора піддано анафемі, О. Довженко не припиняв своєї письменницької творчості.

Восени 1945 р. він завершує «Повість полум'яних літ», у якій, бажаючи сказати хоч щось своєму народові, пішов на певний компроміс із системою.

Читець 17. «Скільки розбитих духовно й фізично сердець. П'ятнадцять мільйонів трупів і вигнанців. Я не знаю нічого страшнішого на світі. Що «Повість полум'яних літ»? Хіба таку писати повість про смертельну рану народу? Трагедію треба писати, новий Апокаліпсис, нове «Дантове пекло». І не чорнилом у Москві, а кров'ю й сльозами, мандруючи по Україні, в убогих хатах, під вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах Матері-Вдовиці. Та що ж поробиш, коли... „нужна правда возвышенная».

Читець 18. «Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було перевезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття і скривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене.

Я тримався рік і впавав. Моє серце не витримало тягаря неправди й зла.

Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої малості».

Ведучий 13. Але навіть цієї ущемленої й ущербленої правди боялася злочинна кліка. Цей твір О. Довженкові не дозволили ні екранізувати, ні опублікувати. Уперше друком він з'явився у 1957 р., після смерті автора. 1960 р. його дружина, кінорежисер Юлія Солнцева зняла широкоформатний фільм, у якому роль головного героя Івана Орлюка зіграв учень Олександра Довженка, тодішній студент Все-союзного інституту кінематографії, а нині відомий поет і прозаїк Микола Вінграновський. Фільм здобув всесвітню славу і на Каннському фестивалі 1961 р. був відзначений премією за кращу режисуру.

Розділ VIII. «КУТУЗКА» НА КУТУЗОВСЬКИМ ПРОСПЕКТИ

Ведучий 15. Є в російській мові слово «кутузка», що по-нашому означає в'язницю, буцегарня, каталажка, цюпа, тюрма.

І є майже в самому середмісті Москви фешенебельний і престижний Кутузовський проспект, на якому в повоєнні роки мав помешкання Олександр Довженко.

Ні, його не заслали до Сибіру, але йому заборонили виїжджати в Україну, що, по суті, означало московський полон, перебування у «кутузці» під недремним оком режиму.

Всесвітньо відомому кінорежисерові після війни дозволили зняти лише один фільм про садовода Івана Мічуріна.

Не маючи змоги повною мірою реалізувати себе як кіномитець, Олександр Довженко займається літературною творчістю, пише кіноповісті, п'єси, веде свій знаменитий «Щоденник» з таємною надією, що колись усе те буде оприлюднено і «притчею стане».

Розділ ІХ. ЛЕБЕДИНА ПІСНЯ

Ведучий 16. 1951 р. після багаторічної перерви Олександр Довженко нарешті одержує можливість відвідувати Україну. Саме тоді розпочалося будівництво Каховської гідроелектростанції й Каховського моря. Задумавши створити фільм про це, режисер щороку їздить до Каховки, живе там, зустрічається з будівельниками, селянами, інженерами, вченими, збирає матеріал для майбутнього сценарію.

Ведучий 17. Із притаманною йому громадянською позицією Олександр Довженко втручається у багато справ, які хвилювали його як українця-патріота: пише доповідну записку до Ради Міністрів УРСР, у якій викладає свої пропозиції щодо художнього оформлення гідротехнічних споруд на дільниці Запоріжжя-Каховка, на пленумі Академії архітектури робить доповідь про архітектуру нового села, дає ділові, справді професійні поради щодо поліпшення конкретних архітектурних проєктів.

У численних щоденникових записках ми читаємо його незгоду з певними проєктами, обурення, критику. Задумується він і про доцільність та екологічні наслідки майбутнього моря.

Ведучий 16. Все, що Олександр Довженко пише і подає на розгляд як сценарій майбутнього фільму, знову не до вподоби можновладцям. Вони далі намагаються духовно зламати художника, примусити його творити таку ж сірятину, яка заповонила літературу і кіно й відповідала всім канонам так званого соцреалізму.

Ведучий 17. Виконуючи їхні каверзи, Олександр Довженко 17 разів переробляє свій твір, який остаточно називає «Поема про море», маючи на увазі житейське море й епізодично та багатозначно влітаючи в канву сучасності картини

далекого (аж до скіфів) і близького (промайнула війна з її мільйонними жертвами) історичного минулого України.

Фільм за цим своїм літературним сценарієм Олександр Довженко мріяв знімати нарешті на рідній Київській кіностудії, яку він заснував, розбудовував і біля якої своїми руками ще в передвоєнні роки виплекав чудовий яблуневий сад.

Читець 18.

...До Президії Співки письменників УРСР.
Вертаюсь хочу на Вкраїну. Президіє! Допоможи мені житлом: давно колись його одібрано в мене. Великої квартири мені не треба. Тільки треба мені, аби з одного бодай вікна було видно далеко. Щоб міг я бачити Дніпро і Десну десь під обрієм і рідні чернігівські землі, що так настирливо ночами почали маритись мені.

З пошаною Ол. Довженко.

1956-Х-10. Москва»

Ведучий 16. Заява Олександра Довженка до Співки письменників України від 10 жовтня 1956 р., хоч і була відома, довго не публікувалася і в 60-ті рр. поширювалася лише в списках. У літературного критика і поета Івана Світличного ознайомився із цим документом Василь Стус. Це стало поштовхом для написання вірша, який і пропонуємо вам прочитати.

Читець 19.

ОСТАННІЙ ЛИСТ ДОВЖЕНКА

Прозайки, поети, патріоти!
Давно опазурились солов'ї,
Одзьобились на нашій Україні.
А як не чути їх? Немає сил,
Столичний гамір заважкий мені.
І хочу вже на затишок, і, може,
На спокій хочеться на придеснянській,
І хочеться на мій селянський край.
Пустіть мене до себе. Поможіть
Мені востаннє розтрудоить раду,
Побачити Дніпро, води востаннє
У пригір із криниці зачерпнуть.
Нехай гризуть Дніпрові гострі кручі
Моє зболіле серце. Хай гудуть
Чернігівські просмолені ліси.
Пустіть мене в просмолене дитинство.
Бо колону ніч порипують бори
І ладаном мені живиця пахне,
І дерева, як тіні предковічні,
Мене до себе кличуть і зовуть.
Пустіть мене у молодість мою.
Пустіть поглянути. Пустіть хоч краєм,
Хоч крихіткою ока ухопити

Прогірклу землю. Звіхилили син
Мій день і ніч мою й життя прожити.
Пустіть мене до мене. Поможіть
Ввібрати в голодні очі край полинний
І захватить на смерть. Пустіть мене –
Прозайки, поети, патріоти.

Василь Стус

Ведучий 17. Ішов 1956 рік... Довженкові, хоч повечорів уже його день, але ніби заглянуло сонце у віконце. У березні кийський журнал «Дніпро» опублікував його автобіографічну кіноповість «За-чарована Десна», над якою він почав працювати ще в 1942 р. У видавництві «Радянський письменник» під цією ж назвою готується до видання цілий том його кіноповістей. На «Мосфільмі» розпочинаються зйомки перших кадрів кінофільму «Поєма про море».

На жаль, цей фільм, який завершила Юлія Солнцева, став лебединою піснею Майстра.

25 листопада 1956 р., не дочекавшись виходу своєї першої великої книги, Олександр Петрович Довженко відійшов у засвіти. Поховали його на Новодівичому кладовищі в Москві.

Читець 20.

СЛАВА ХУДОЖНИКУ

В небо піднявшись, осінь прощалась в небі
з Московою,
Падали стиглі червінці на скроні землі
молодої
Тихо стояли ми всі перед обличчям
учителя свого
Тихо світилися ми лиш одним питанням
до нього,
Поки ловив він слова, дивлячись в будучні
весни:
«Все забувається, губиться, в зміні годин
бистролетних.
В зміні годин лиш прощення нема
за сподіяні вчинки і рухи.
Горе людині, що недовір'ям, стрічає
свій ранок
Важко, хто день свій пізнав нелюбовою
до нього.
Гірко, хто вечір прокляв за марність
страждань і тривоги.
Слава, хто все не забув, не згубив,
не простив на землі цій».

Так говорив він і осінь його зігрівала
долоню.
Так повторив він, так ми повторюєм і досі
В стиглому небі прощання повільно
кричало і гуло
І запеклося над нами червоною раною
сонця на сході
Вище і вище здіймалось нині під гору,
у зрілість
Летється з гори наша мужність
Єдине, що нам необхідне.
Добре, учителю! Ти небокрай підняв нам
людського стремління
Добре, що ти нас на крила узяв у довір'ї
своєму.
Добре, що ти нас збентежив красою
великого серця
Добре, що ти нам на руки поклав
несподівано землю
Землю поклав, щоб злітати могли
ми над нею для щастя
Добре, що ти наша совість і мужня
упевненість наша!
Слава художнику!

М. Вінграновський

Розділ X. ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Ведучий 1. 1957 р. Ім'я Олександра Довженка присвоєно Київській студії художніх фільмів.

Ведучий 2. 1958 р. На всесвітній виставці в Брюсселі було проведено конкурс на визначення кращих фільмів усіх часів. З-поміж дванадцяти найвизначніших творів назвали фільм «Земля» Олександра Довженка.

Ведучий 3. На Новодівичому кладовищі в Москві встановлено пам'ятник О. Довженкові.

Ведучий 4. 1959 р. Іменем О. Довженка названо одну з вулиць м. Києва.

Ведучий 5. 1960 р. У Києві на будинку, де мешкав О. Довженко в 1935 – 1941 рр., встановлено меморіальну дошку з барельєфним портретом митця.

Ведучий 6. 1964 р. При Київській кіностудії відкрито музей і пам'ятник Олександрові Довженку.

Ведучий 7. 1974 р. Меморіальний музей і пам'ятник Довженкові відкрито у Сосниці.

Ведучий 8. 1989 р. Із нагоди 95-річчя від дня народження митця в Києві відбувся міжнародний симпозіум «Довженко і світова культура», в якому взяли участь довженкознавці Києва, Москви, Мінська, Болгарії, Угорщини, Німеччини, Чехословаччини, Канади, Фінляндії, Японії, В'єтнаму.

Ведучий 9. 1994 р. Відзначено сторіччя від дня народження О. Довженка.

Ведучий 10. 9 серпня Інститут теоретичної астрономії Російської Академії Наук присвоїв малій планеті під № 4520 (відкрита 22 серпня 1977 р. Кримською обсерваторією) ім'я Олександра Довженка.

Ведучий 11. 1995 р. Встановлено Державну премію України ім. О. П. Довженка.

Ведучий 12. 10 вересня 2004 р. відзначено 110-річчя від дня народження видатного сина України Олександра Петровича Довженка.

Читець 21

ПАМ'ЯТІ ДОВЖЕНКА

*Низький уклін чернігівській землі
І Сосниці над тихою Десною.*

*Він тут з душею мрійною, ясною
Родивсь і ріс, у цім простім селі.
Він тут ходив на зорі світанкові,
Вдихав життя, духмяний запах трав.
Тут щирим серцем, сповненим любові
Він гори мови рідної вбирив.*

*В людських сердець незаймані глибини
Своїм він серцем глибоко проник
Співець краси, природи і людини,
Душі людської, дивний чарівник!*

Іван Гончаренко

Пісня. УКРАЇНА (слова і музика Т. Петриченка).

*Дороги іншої не треба,
Поки зорить Чумацький Шлях,
Я йду від тебе і до тебе
По золотих твоїх стежках.*

*Мені не можна не любити,
Тобі не можна не цвісти,
Лиш доти варто в світі жити,
Поки живеш і квітнеш ти!*

*Приспів:
Україно, Україно,
Після далечі доріг
Вірне серце твого сина
Я кладу тобі до ніг!*

*Бо ми кохаєм до нестями
І це не скоро наш кінець,
Ще, може, нашими серцями
Розпалим тисячі сердець.*

*Ще свічка наша не згоріла,
Ще наша молодість при нас,
А те, чи варте наше діло –
То скажуть люди й скаже час.
Приспів.*

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. **Кіносценарій** (грецьк. кінео – рухаю, італ. scenario, від лат. scena – сцена) – літературний драматичний твір, за яким створюється кінофільм.

Кінематографічна образність К. народжується в єдності чотирьох його компонентів: ремарки (описової частини); діалогу чи монологу (прямої мови персонажів); авторського тексту (закадрового голосу автора); розмаїтих пояснювальних написів.

2. **Кінодраматургія** – область літературно-кінематографічної творчості. Безпосередньо втілюючись у словниковій формі і використовуючи засоби драми і прозаїчної літератури, К. створює, розробляє і фіксує свої сюжети (чи переробляє раніше створені у відповідно до завдань їх подальшого екранного втілення, враховуючи специфічні особливості і можливості кіно.

3. **Кіностудія** – підприємство для виготовлення фільмів. Кінофабрика назва кіностудії, прийнята в СРСР у 20-х – поч. 30-х рр.

4. **Ігровий фільм** (художній фільм): 1) фільм, який створюється на основі сценарного сюжету, який трактується режисером і втілюється засобами акторської гри, операторського мистецтва та ін.; 2) у більш широкому розумінні – витвір кіномистецтва, тобто фільм, який має художню цінність і який виконує художні функції.

5. **Документальний фільм** – вид кіномистецтва, матеріалом якого є зйомки справжніх подій. Поява ДФ. безпосередньо пов'язана з появою кінематографу. Перші зйомки (1895) винахідників кіно братів Люм'єр були виконані з натури.

6. **Кіноповість** (грецьк. кінео – рухаю) – специфічний літературний твір, якому властиві всі якості повісті і в той самий час у ньому наявні драматургічні елементи, він створюється, щоб бути втіленим на екрані.

7. **Епопея** (грецьк. епороіа, від ерос – слово, роіео – творити) – один із епічних жанрів, котрий домінував аж до появи роману. Епопея бере свій початок у міфології та усній народній творчості. Епопеєю в Стародавній Греції називали героїчний епос у вигляді великих циклів народних сказань, пісень і легенд, котрі оповідали про найбільш визначні історичні події, про легендарних та історичних осіб, оцінюючи їх з погляду народного значення.

8. **Памфлет** (англ. pamphlet від грецьк. рап – усе, рһеґо – палю) – невеликий за обсягом літературний твір публіцистичного жанру на злободенну тему.

9. **Новела** (італ. novella, від лат. novellus – новітній) – невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

10. **П'єса** (фр. ріесе) – різновид драми, в основу якої покладено конфлікт серйозного, складного і яскравого характеру.

11. **Графіка** (гр. graphikas – намальований):

- мистецтво відтворення предметів лініями і штрихами без використання фарб, а також твори цього мистецтва;

- накреслення писемних чи друкованих знаків, букв; відтворення живого мовлення писемними знаками.

12. **Карикатура** (італ. caricatura, від caricare – перевантажувати, перебільшувати):

- сатиричний або гумористичний малюнок загостреного критичного – викривального характеру;

- переносно – смішне наслідування, перекручування оригіналу.

13. **Шарж** (франц. charge, букв. – тягар): 1) літ. Невеликий віршований твір, найчастіше чотивірш, що висміює ту чи іншу особу або явище; 2) мист. Різновидність карикатури; загострене сатиричне або гумористичне зображення, де зберігається портретна подібність. У так званому дружньому шармі сатиричний елемент поступається перед гумором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. Твори : у 5 т. – К., 1983 – 1985.
2. Довженко О. Україна в огні : Кіноповість, щоденник. – К., 1990.
3. Довженко О. Господи, пошли мені сили : Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні запаси, листи, документи. – Харків, 1994.
4. Корогодський Р. Хресна дорога до «Зачарованої Десни» : (Передмова). – Там само.
5. Полум'яне життя : Спогади про Олександра Довженка. – К., 1973.
6. Куценко М. Сторінки життя і творчості О. Довженка. – К., 1975.
7. Довженко і світ : Творчість О. Довженка в контексті світової культури. – К., 1984.
8. Кошелівець І. Олександр Довженко : Спроба творчої біографії. – К, 1984.
9. Плачинда С. Олександр Довженко : Роман. – К., 1980.
10. Коваленко М., Мішурін О. З Довженкової криниці : Спогади і статті. – К., 1984.
11. Царинник М. Плянетне видиво : міфотворче світовідчуження Олександра Довженка // Сучасність. – 1973. – № 10 – 12.
12. Корогодський Р. Довженко у полоні // Сучасність. – 1992. – № 2.
13. Дзюба І. Знаки духовної співмірності : Штрихи до світового контексту естетики Олександра Довженка // Дивослово. – 1996. – № 1.